

HET STEUNOGRAM: HET SOCIALE NETWERK BIJ JONGEREN MET EEN LICHT VERSTANDELIJKE BEPERKING (LVB) IN BEELD

Annematt Collot d'Escury-Koenigs¹
Angelique Boering²

Wie, hoe en waarmee kan iemand uit jouw sociale netwerk je helpen? Licht verstandelijk beperkte (LVB) jongeren hebben hier vaak onvoldoende zicht op. Professionals kunnen jongeren ondersteunen met behulp van het Steunogram, een methode om het netwerk en de bijbehorende risico's en krachten in beeld te brengen. In deze studie is het Steunogram gemaakt met LVB en niet-LVB-jongvolwassenen. De LVB-deelnemers hebben significant minder steunfiguren in hun netwerk en ondervinden op minder aspecten steun dan niet-LVB-deelnemers. Echter ook LVB-jongvolwassenen die op voorhand aangaven niemand te zullen vinden bleken – tot eigen verassing – over steunende personen en kwaliteiten in hun netwerk te beschikken. Professionals lijken een belangrijke schakel voor deze doelgroep om het sociale netwerk in kaart te brengen. Door het inzetten van het Steunogram draagt men bij aan het vergroten van de zelfredzaamheid van LVB-jongeren. Zowel jongeren (ook de niet-LVB) als professionals geven aan dat het Steunogram de tijd meer dan waard is.

Het belang van het sociale netwerk

Het sociale netwerk is van cruciaal belang voor overleven, ontwikkelen en groeien. Het gezin is het eerste sociale netwerk van een kind. Met steun van hun ouders leren kinderen de wereld te begrijpen en te exploreren (Bowlby, 1969). In contact met leeftijdgenoten ontwikkelen kinderen sociale vaardigheden en het vermo-

gen zich in de ander te verplaatsen (Schaffer, 2006). Vriendschappen bieden jongeren emotionele steun, zelfvertrouwen en solidariteit (Geffen et al., 2012). Positieve relaties met leeftijdsgenoten werken als beschermende factor (Ward & Day, 2010). Een goed sociaal netwerk kan een individu beschermen tegen het ontwikkelen van psychiatrische problematiek (Lip-pold & Burns, 2009; Scott & Havercamp, 2014). Bindingen met de sociale omgeving verminderen de kans op delinquent gedrag (Bouwman et al., 2010; Hirschi, 1969; Kaal, 2013). Het gevoel van inclusie – ergens bij horen – vormt een belangrijk bestanddeel van iemands geestelijke gezondheid en sociaal welbevinden. Het gevoel van exclusie – ergens buitengesloten worden – wordt als even pijnlijk ervaren als fysieke pijn (Gunther Moor, et al., 2010).

Het Nederlands Jeugdbeleid benadrukt het belang van het benutten van de krachten van het sociale netwerk (Van Rijn et al., 2014). Jongeren en hun ouders dienen hun sociale netwerk zo veel mogelijk te benutten. Met andere woorden: als je hulp nodig hebt, moet je die eerst in je eigen netwerk zoeken. Dat geldt voor ouders die hulp nodig hebben bij een kind met autisme of aandachtsproblematiek, maar ook voor ouders die hun ouders ondersteunen (mantelzorg). Ouders, kinderen en jongeren zijn in toenemende mate zelf verantwoordelijk voor het vinden van hulp. Jongeren en hun ouders krijgen hiermee meer de regie over hun

¹ Dit artikel is gebaseerd op een eerder verschenen artikel van Collot d'Escury en Boering (2017) in het online tijdschrift *Blind*, de masterthese van Boering onder begeleiding van Collot d'Escury (2016). De handleiding van het Steunogram is te verkrijgen bij Annematt Collot d'Escury (A.L.CollotDEscury-Koenigs@uva.nl).

² Dr. Annematt Collot d'Escury-Koenigs is GZ psycholoog en K & J specialist en als hoofddocent werkzaam op de afdeling Klinische ontwikkelingspsychologie van de Universiteit van Amsterdam (A.L.CollotDEscury-Koenigs@UvA.nl).

³ Angelique Boering, MSc., is Junior Onderzoeker en Onderwijsassistent verbonden aan de afdeling Klinische Ontwikkelingspsychologie van de Universiteit van Amsterdam (A.Boering@UvA.nl).

eigen leven (Bartelink & Verheijden, 2015), de hulp is beter verankerd in het systeem en het is natuurlijk ook goedkoper.

Kennis van het sociale netwerk

Het inschakelen van het sociale netwerk is echter niet voor iedereen vanzelfsprekend. Het vereist inzicht in wie tot jouw netwerk behoort, maar ook inzicht in hoe en waarmee iemand jou kan helpen. Daarnaast is het van belang te zien welke personen uit het netwerk een negatieve invloed op jou – kunnen – hebben en bij wie je dus beter uit de buurt kan blijven. Jeugdigen met een LVB hebben: (1) vaak geen zicht op hun netwerk, (2) geen inzicht in de risico's en de krachten van hun netwerk, en (3) weten niet hoe ze hun netwerk moeten inschakelen.

Inzicht in het sociale netwerk vereist inzicht in (a) de samenstelling van het netwerk: "wie maken deel uit van mijn netwerk?", (b) de positie van de verschillende personen in het netwerk: "in hoeverre is een persoon een (verre) kennis of een (goede) vriend?", (c) de intensiteit van het contact: "hoe vaak spreek of zie ik iemand?", (d) de functie van het contact: "op welke manier biedt een persoon mij steun?", en (e) de beschikbaarheid van het netwerk: "in hoeverre is iemand bereid mij te helpen?" (Baars, 1997; Hendrix, 2001, aangehaald in Collot d'Escury et al., 2017). Jeugdigen met een LVB hebben een beperkt inzicht in hun sociale context. Zij hebben moeite de bedoelingen van de ander in te schatten (Collot d'Escury & Hengst, 2006), zijn gevoelig voor de mening van de ander (Kaal, 2013) en zijn geneigd deze mening boven die van zichzelf te geloven (RSJ, 2011). In sociale situaties zijn LVB'ers goedgelovig en naïef (Snell et al., 2009), gemakkelijk te beïnvloeden (Bexkens, 2013) en stemmen vaak in zonder door te vragen of na te denken over de gevolgen (Kaal et al., 2011). Dit brengt ze in een risicovolle positie waarin zij gemakkelijk voor de gek worden gehouden, worden belogen of misbruikt (Kaal et al., 2011).

Daarnaast lijken jeugdigen met een LVB moeite te hebben met het gericht om hulp vragen

(Collot d'Escury et al., 2017). Ten eerste lijken zij minder goed in staat het sociale netwerk te informeren en aan te geven wat zij nodig hebben (De Lange et al., 2014). Enerzijds omdat LVB-jongeren niet weten waar zij problemen hebben, anderzijds omdat zij niet willen weten dat zij problemen hebben. Een LVB'er wil niet opvallen, wil niet anders zijn dan anderen en zegt dingen te begrijpen waar de niet-LVB-jongere om uitleg vraagt. Ten tweede vinden LVB-jongeren het hulpvragen zelf moeilijk: aan wie, maar ook hoe, wat en wanneer. Hulp vragen is een kunst op zich (Collot d'Escury et al., 2017; Rapp et al., 2010). Voor hulp en ondersteuning zijn zij dan ook tenminste gedeeltelijk afhankelijk van de krachten en het inzicht van personen uit het eigen sociale netwerk; het netwerk dat de jongere kent en ziet (aankomen) waar de schoen wringt.

Complicerend is echter dat LVB-jongeren een beperkt sociaal netwerk hebben en vaak uit multiprobleemgezinnen komen (Moonen, 2017; Zoon, 2012). LVB-jongeren worden vaak afgewezen door hun sociale omgeving (Zoon, 2012). Tevens is er bij ouders vaak sprake van een laag intelligentieniveau (30% ook LVB-problematiek; Jansen et al., 2009) en zijn ouders niet zelden ook minder sterk in het inschakelen van hulpbronnen en het steunen van hun kinderen (Zoon & Foolen, 2014).

Zwakke netwerken beschikken echter vaak over meer krachten dan men denkt (Omer & Von Schlippe, 2010). Een zwak netwerk betekent bovendien niet dat niemand bereid is om te helpen. Het betekent wel dat het een moeilijkere opgave is de krachten uit het netwerk te herkennen en te benutten (Dam & Verhulst, 2016; King et al., 2014). Jeugdigen met een LVB en hun ouders hebben hulp en ondersteuning van een professional nodig bij het inschakelen van hun sociale netwerk. Een methode die professionals hierbij kan ondersteunen is het Steunogram. Het Steunogram is speciaal ontwikkeld om het sociale netwerk inclusief de risico's en de krachten bij de LVB-doelgroep in beeld te brengen. Het doel is de LVB-jeugdige

(en hun ouders en professionals) inzicht te bieden in wie, hoe en waarmee iemand hen kan ondersteunen.

Ontwikkeling en validering van het Steunogram

Het Steunogram werd in eerste instantie ontwikkeld als instrument voor het in kaart brengen van het sociale netwerk bij LVB-zedendelinquente jongeren. Hogewind en Collot d'Escury (2009) onderzochten de begripsvaliditeit van het Steunogram. Voor het beoordelen van de begripsvaliditeit werden zowel de convergente validiteit als verschillen tussen relevante groepen onderzocht (Evers et al., 2010). Ten eerste werd het Steunogram vergeleken met instrumenten die inzicht bieden in de kwaliteit van het netwerk en/ of de relatie(s) in het netwerk (convergente validiteit), namelijk (1) de Structured Assessment Violence Risk in Youth (SAVRY; Lodewijks et al., 2003): een risicotaxatie-instrument, waarmee het geweldsrisico bij jongeren tussen de 12 en 18 jaar kan worden bepaald, en (2) de Ouder-Kind Interactie Vragenlijst (OKIV-R; Lange, 2001): een vragenlijst, waarmee de relatie tussen ouder en kind gemeten kan worden. De resultaten op het Steunogram kwamen grotendeels overeen met de resultaten op de SAVRY en de OKIV-R. De geobserveerde risicofactoren bij het Steunogram kwamen overeen met de geobserveerde risicofactoren bij de SAVRY. De geobserveerde ouder-kind interacties op de OKIV-R kwamen bovendien overeen met observaties gedaan bij het Steunogram. Daarnaast toonde een vergelijking tussen LVB-zedendelinquente jongeren en LVB-jongeren dat LVB-zedendelinquente jongeren minder sociale contacten en meer risicofactoren in het sociale netwerk hadden dan hun niet zedendelinquente LVB-leeftijdsgenoten (Hogewind & Collot d'Escury, 2009).

In samenwerking met zorginstelling Talant werd het Steunogram aangepast voor de gehele LVB-doelgroep en aangevuld met beschermende factoren (Dames & Collot d'Escury, 2015). Door het toevoegen van krachten ontstaat een beeld dat de werkelijkheid meer

recht doet. Dit draagt bij aan de ecologische validiteit van het instrument (Pameijer & Draaisma, 2011) en biedt meer aanknopingspunten voor interventie. Onderzoek toont aan dat versterken van de beschermende factoren beter haalbaar lijkt dan het verminderen van risicofactoren (Carr, 2006). Niemand zal zich zijn 'risicovrienden' laten 'afpakken'. Wel kan men juist die vrienden zoeken die de jongere krachten bieden en de relatie met deze vrienden proberen te versterken. Zo toont een studie bij niet-LVB-jongeren dat het versterken van positieve relaties met leeftijdsgenoten zorgt voor een afname in externaliserend probleemgedrag (Witvliet et al., 2009). Het benadrukken en expliciet benoemen van de krachten geeft mensen een gevoel van competentie en draagt bij aan hun empowerment (Van Regenmortel, 2002). Werken met krachten in het netwerk levert een positieve bijdrage aan het succes van een behandeling (Van Asselt-Goverts et al., 2010). Deskundigen uit het werkveld waren positief over het gebruik van het Steunogram bij jeugdigen met een LVB (Dames & Collot d'Escury, 2015). De indrukvaliditeit werd voldoende beoordeeld, voor wat betreft de kwaliteit van de testconstructie, de kwaliteit van de handleiding en de itemconstructie van de aangevulde beschermende factoren.

De bovenstaande resultaten lijken een basis te bieden wat betreft de validiteit en kwaliteit van het Steunogram. De resultaten uit het onderzoek van Hogewind en Collot d'Escury (2009) leveren een eerste aanwijzing voor de begripsvaliditeit. De test lijkt de eigenschap te meten die het beoogt te meten (Evers et al., 2010). Echter de resultaten van één onderzoek leiden niet direct tot een 'voldoende' beoordeling door de COTAN-commissie; een commissie die de kwaliteit van tests onderzoekt (Evers et al., 2010). Slechts de replicatie van dergelijke aanwijzingen kan ertoe leiden dat men een gegede uitspraak kan doen over de begripsvaliditeit (Evers et al., 2010).

In het huidige onderzoek werd de begripsvaliditeit onderzocht. Deze studie richt zich op

een vergelijking tussen LVB en niet-LVB jongvolwassenen. Veel hulpverlening stopt bij de leeftijd van 18 jaar, een leeftijdsfase waarin veel jongvolwassenen nog hulp nodig hebben, en zeker de jongvolwassen LVB'er (NJI, 2015). De niet-LVB-deelnemers zijn psychologie- en psychobiologie studenten van de Universiteit van Amsterdam. De deelnemende LVB'ers zijn woonachtig binnen het Leger des Heils en zijn in hun verleden dak- of thuisloos geweest. Steun vanuit het netwerk is vaak compleet 'weggefallen'. Juist deze jongvolwassenen zijn gebaat bij ondersteuning van een professional om het sociale netwerk in beeld te brengen. Het is relevant te toetsen of het Steunogram ook voor hen werkt. Mogelijk dat verschillen tussen niet-LVB-deelnemers en een minder kwetsbare LVB-doelgroep minder groot zullen zijn. Hier zullen we in de discussie op terug komen. De begripsvaliditeit werd onderzocht door (1) de resultaten op het Steunogram te vergelijken met resultaten op de SAVRY (Lodewijks et al., 2003) en (2) het sociale netwerk van LVB-deelnemers en niet-LVB-deelnemers te vergelijken wat betreft de kwantiteit (het aantal mensen) en de kwaliteit (het aantal beschermende factoren en het aantal risicofactoren).

Op basis van de literatuur werden de volgende hypothesen opgesteld:

- Observaties op de SAVRY komen overeen met observaties op het Steunogram.
- Het sociale netwerk van LVB-deelnemers is kwantitatief kleiner dan bij niet-LVB-deelnemers.
- De kwaliteit van het sociale netwerk van deelnemers met een LVB is zwakker dan van deelnemers zonder een LVB (d.w.z. minder beschermende factoren en meer risicofactoren).

Methode

Deelnemers

In totaal deden 40 deelnemers tussen de 18 en 25 jaar mee aan dit onderzoek: 30 niet-LVB-deelnemers, eerstejaars psychologie- en psychobiologiestudenten van de Universiteit van Amsterdam (gemiddelde leeftijd 20.37 (SD = 1.88), 8 jongens (26,7%)) en 10

LVB-deelnemers, allen woonachtig binnen een residentiële LVB-behandelvoorzieningen van het Leger des Heils (gemiddelde leeftijd 22.5 (SD = 1.84), 5 jongens (50,0%)). Voorwaarden om in aanmerking te komen voor een woonplek binnen één van deze woonvoorzieningen: jongeren (1) hebben een IQ tussen de 50 en 70, (2) problemen in het sociaal aanpassingsvermogen, en (3) zijn dak- of thuisloos geweest (zie Gemeente Amsterdam, 2015). In de praktijk wordt een woonindicatie ook afgegeven bij een IQ tussen de 70 en 85 met bijkomende beperkingen op het gebied van het sociale aanpassingsvermogen en (gedrags)problematiek (De Beer, 2012).

Materiaal

Het Steunogram: speciaal voor de LVB-doelgroep

De 'Richtlijn Effectieve Interventies LVB' (De Wit et al., 2011) biedt een zestal werkzame factoren voor de behandeling van LVB-jongeren die expliciet naar voren komen in het Steunogram. Ten eerste biedt de handleiding van het Steunogram richtlijnen voor het afstemmen van de communicatie met LVB-jongeren. Ten tweede wordt de stof voorgestructureerd, gedoseerd en vereenvoudigd aangeboden door dat de professional per subsysteem (vrienden, familie, buurtgenoten et cetera) semigestructureerde interviews af neemt. Ten derde is de oefenstof concreet; jongeren tekenen zelf het Steunogram en stickeren de risico- en beschermende factoren. Ten vierde draagt het Steunogram bij aan (handelingsgerichte)diagnostiek. Namelijk door gezamenlijk inzicht te krijgen in het sociale netwerk (stap 1) kan men gezamenlijk kijken wie, waar ingezet kan worden (stap 2). Het Steunogram slaat hiermee een brug tussen diagnostiek en interventie. Het biedt zowel de jongere als de professional aanknopingspunten om het netwerk te betrekken en te versterken – door de richtlijn ook wel de vijfde werkzame factor genoemd (De Wit et al., 2011). Ten zesde draagt het Steunogram bij aan een positieve relatie met de professional. Een veilige en positieve omgeving is een belangrijke werkzame factor in de behandeling

van de LVB-jeugdige. Het hanteren van een narratieve benadering, waarin het verhaal van de jongere centraal staat, is een zeer krachtige methode om deze relatie aan te gaan (Luborsky, 2000; Holmes, 2000). Aanvullend op de 'Richtlijn Effectieve Interventies LVB' is de versterking van de autonomie, ook wel één van de belangrijkste processen tijdens de adolescentie en in het bijzonder belangrijk bij het werken met (probleem)jongeren (Naar-King & Suarez, 2011). Een laatste maar niet de minst belangrijke factor. In het Steunogram staan het netwerk en het verhaal van de jongere centraal. De professional heeft slechts een ondersteunende rol tijdens het in beeld brengen van dit verhaal. De jongere is 'eigenaar' van zijn netwerk; niemand kent immers zijn verhaal zoals hij/ zij dat kent. Voor uitgebreidere informatie over de achtergrond en ontwikkeling van het Steunogram zie Hogewind en Collot d'Escury (2009), Dames en Collot d'Escury (2015), en Boering en Collot d'Escury (2016).

Het Steunogram: de afname

Deelnemers tekenen in samenwerking met de professional hun netwerk. Een deelnemer krijgt twee vellen papier, een pen of potlood, gekleurde stiften en stickers. De afname en het tekenen gebeuren op een gestructureerde wijze. Zie Tabel 1 voor een overzicht van de verschillende stappen van het Steunogram.

De semigestructureerde, halfopen interviews worden afgenomen door de professional. Elke vraag bevat een toelichting met aanvullende vragen om meer gedetailleerde informatie te verkrijgen. Bijvoorbeeld "Hoe vind je het op school?", toelichting: "Wat vind je leuk? Waar heb je een hekel aan? Wat gaat er (niet zo) goed? Ben je weleens blijven zitten? Hoe kwam dat?".

Na het tekenen en aanvullen van het Steunogram worden de risico- en beschermende factoren uitgevraagd. De verschillende risico- en

Tabel 1. *Verschiedende stappen tijdens de afname van het Steunogram*

	Wat	Toelichting en voorbeelden
Stap 1	Korte uitleg	
Stap 2	Intekenen deelnemer	Zichzelf intekenen: man (vierkant), vrouw (rond)
Stap 3	Intekenen familie	Vader, moeder, opa, oma, tante, oom, neef, etc.
Stap 4	Semigestructureerd interview familie	"Door wie ben je opgevoed? Heb je (stief)broers of zussen? Hoe vaak heb je contact met je moeder?"
Stap 5	Intekenen sociale netwerk buiten de familie	(Mogelijke) categorieën: vrienden, kennissen, school, werk, etc. Mensen tekenen met wie de deelnemer hij/zij regelmatig contact heeft.
Stap 6	Intekenen emotionele band	Tekenen 'dikkere lijn' betekent een 'sterkere band'
Stap 7	Semigestructureerd interview sociale contacten	"Op hoeveel scholen heb je gezeten? Heb je een baantje? Heb je weleens een vaste vriend(in) gehad? Heb je hobby's?"
Stap 8	Vragen met betrekking tot kenmerken van personen in het netwerk	Maatschappelijke kenmerken: "waar woont deze persoon?"; relationele kenmerken: "hoe lang ga je met deze persoon om?"; relaties tussen de netwerkleiden: "wie gaat met wie om?"
Stap 9	Vragen met betrekking tot de beschermende factoren en stickers	"Wie biedt jou een luisterend oor? Met wie spreek jij graag af? Tegen wie kijk jij op in je omgeving? Wie helpt jou omgaan met geld?"
Stap 10	Vragen met betrekking tot de risicofactoren en stickers	"Wie zoekt vaak ruzie met jou? Wie komt wel eens in aanraking met de politie?"
Stap 11	Correcties of aanvullingen	"Staat iedereen erop? Klopt het allemaal?"

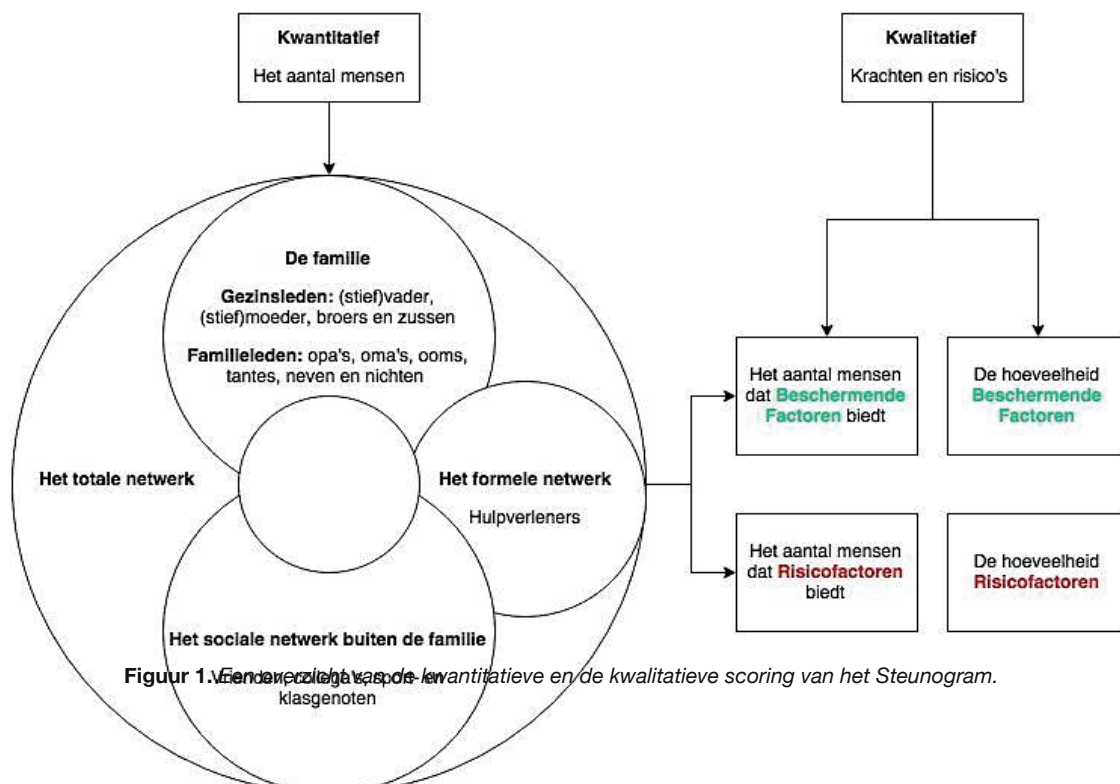
beschermende factoren zijn op stickers afgedrukt. De betekenis van de stickers wordt met de deelnemers besproken. Hulp bij financiën (een beschermende factor) wordt afgebeeld door een 'euroteken'. De deelnemer kan deze sticker plakken bij de persoon die hij noemt bij de beschermende factor 'hulp bij financiën'. Een 'wietplantje' wordt geplakt bij personen uit het netwerk die drugs gebruiken en daarmee een risicofactor kunnen zijn voor middelengebruik. Zie bijlage 1 voor een volledig Steunogram.

Het Steunogram: de scoring

In het Steunogram worden verschillende (sub) systemen betrokken: (1) de familie, (2) het sociale netwerk buiten de familie: vrienden, collega's, klasgenoten, sportgenoten, en (3) het formele netwerk: hulpverleners. Samen vormen deze subsystemen het totale netwerk van de deelnemers. Zie figuur 1 voor een overzicht.

Voor de kwantitatieve scoring worden per (sub) systeem het aantal mensen bij elkaar opgeteld. Iemand die drie vrienden, vier collega's en twee sportgenoten tekent heeft negen mensen in het sociale netwerk buiten de familie ($3 + 4 + 2 = 9$). Tekent deze deelnemer ook nog vier familieleden en twee hulpverleners, dan telt het totale netwerk 15 personen (=9 sociale contacten buiten de familie + 4 familieleden + 2 hulpverleners).

Voor de kwalitatieve scoring worden per (sub) systeem de volgende variabelen berekend: (1) het aantal mensen dat Beschermende Factoren (BFP) biedt en (2) de hoeveelheid BF. Bij 'het aantal mensen dat BF biedt' gaat het om het aantal mensen in het netwerk dat een deelnemer BF biedt. Eén persoon staat gelijk aan één beschermende factor-persoon (BFP), ook al biedt deze persoon op meerdere vlakken ondersteuning. Bij 'de hoeveelheid BF' kan



Figuur 1. Een overzicht van de kwantitatieve en de kwalitatieve scoring van het Steunogram.

één persoon meerdere beschermende factoren opleveren. Dit betekent dat een moeder die bij zes verschillende beschermende factoren genoemd wordt de deelnemer 'één BFP' en de 'hoeveelheid van zes beschermende factoren' oplevert. Een ander voorbeeld, in het netwerk van een jongere ontvangen zes van de tien getekende mensen beschermende factor stickers. Deze zes steunende mensen leveren ieder op twee vlakken steun en ontvangen per persoon twee beschermende factor stickers. Dit houdt in dat deze jongere zes mensen in het netwerk heeft die steun bieden (aantal BFP's) en een totaal hoeveelheid van 12 beschermende factoren ontvangt. Dezelfde variabelen worden berekend voor de risicofactoren. De Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY; Lodewijks et al., 2006) De SAVRY is een risicotaxatie-instrument dat het geweldsrisico bij jongeren tussen de 12 en 18 jaar kan bepalen. De SAVRY kan met voorzichtigheid worden ingezet bij oudere jongeren (NJI, 2017). In de praktijk wordt gezien dat de SAVRY ingezet wordt bij de 'oudere' LVB-doelgroep. Hiermee is zo veel mogelijk aangesloten bij de praktijk. De SAVRY bevat 24 risico-items binnen drie Risicodomeinen: het Historisch domein, het Individuele domein en het Contextuele domein. Daarnaast bevat de SAVRY een Protectief domein met zes Protectieve-items, namelijk 1) 'Prosociale betrokkenheid', 2) 'Duidelijke ondersteuning door een ander', 3) 'Duidelijke hechte band met tenminste één prosociale volwassene', 4) 'Positieve houding tegenover interventie en gezag', 5) 'Positieve gerichtheid op school of werk' en 6) 'Trekken van een veerkrachtige persoonlijkheid'. Het huidige onderzoek richt zich op de uitbreiding van het Steunogram met de beschermende factoren in het netwerk. De laatste drie Protectieve-items betreffen intrapersonlijke protectieve factoren die bij afname van het Steunogram niet geobserveerd kunnen worden. Om deze reden wordt alleen gekeken naar eerste drie Protectieve-items. De items worden gecodeerd op een dichotome schaal: aanwezig of afwezig. Met behulp van percentages wordt per Protectief-item geobserveerd

in hoeverre een item aan- of afwezig is; scoort één van de 10 LVB-jongeren aanwezig op een Protectief-item, dan wordt het item als 10% aanwezig beschouwd. Met andere woorden, de SAVRY toont dan dat dit Protectieve-item slechts beperkt aanwezig is bij de LVB-deelnemers. De resultaten op de Protectieve-items van de SAVRY zullen worden vergeleken met de resultaten op de beschermende factoren op het Steunogram.

Procedure

Het onderzoek is goedgekeurd door de ethische commissie van de Universiteit van Amsterdam. In het kader van hun studie konden niet-LVB-deelnemers zich online aanmelden voor het onderzoek. LVB-deelnemers werden voorafgaand aan het onderzoek door zowel de onderzoeker als de mentoren geïnformeerd over het onderzoek. Alle deelnemers namen vrijwillig deel aan het onderzoek en werden bij aanvang verzocht een schriftelijke toestemming voor deelname te ondertekenen. Het toestemmingsformulier is stap-voor-stap doorgenomen met de LVB-deelnemers.

De afname duurde maximaal 2 uur. Bij beide groepen werd het Steunogram afgenomen. De afname bij niet-LVB-deelnemers vond individueel plaats op de Universiteit van Amsterdam. Bij de LVB-deelnemers vond de afname plaats op de instelling en in aanwezigheid van hun mentor. Het tekenen van het Steunogram nam ongeveer 60 tot 90 minuten in beslag. De SAVRY is bij de LVB-deelnemers getaxeerd op basis van dossierinformatie. Bij de niet-LVB-deelnemers was het niet mogelijk om de SAVRY te taxeren omdat er geen dossier beschikbaar is van de niet LVB-deelnemers.

De niet-LVB-deelnemers ontvingen twee proefpersoon punten voor deelname aan het onderzoek. De LVB-deelnemers ontvingen een VVV-cadeaubon of een bioscoopbon ter waarde van 10 euro.

Resultaten

Convergente validiteit: Steunogram en SAVRY

De resultaten van de LVB-deelnemers op de SAVRY worden gepresenteerd in Tabel 2.

Tabel 2. SAVRY: de frequenties en percentages (%) van de aan- of afwezigheid van drie Protectieve-items

Protectieve-items SAVRY	Aanwezig	Afwezig
1. Prosociale betrokkenheid	1 (10%)	9 (90%)
2. Duidelijke hechte band met tenminste één prosociale volwassenen	4 (40%)	6 (60%)
3. Duidelijke ondersteuning door een ander	10 (100%)	0 (0%)
Noot. LVB-deelnemers (N = 10).		

De SAVRY laat zien dat voor LVB-deelnemers 'Prosociale betrokkenheid' slechts bij één jongere aanwezig is (10%). Deze resultaten worden tevens geobserveerd in het Steunogram. LVB-deelnemers lijken weinig tot geen hobby's te hebben, nemen weinig deel aan prosociale activiteiten en noteren vaker vrienden(groepen) die betrokken zijn of waren bij criminele activiteiten. 'Duidelijke ondersteuning van tenminste één prosociale volwassene' is bij de meerderheid van de onderzochte LVB-deelnemers op de SAVRY afwezig gescoord (aanwezig 40%). Deze resultaten worden niet ondersteund door het Steunogram. Elke jongere tekent tenminste één prosociale volwassene die ze ondersteuning biedt op meerdere vlakken (c.q. tenminste één volwassene met meerdere beschermende factor stickers). Het item 'Duidelijke ondersteuning door een ander' is voor alle LVB-deelnemers aanwezig (100%). Bij dit item gaat het niet om de 'aanwezigheid' van een persoon in het netwerk, maar de mate waarin iemand op verschillende vlakken ondersteuning biedt (Morrison, 1998, aangehaald in Lodewijks et al., 2003). In het Steunogram kan duidelijk worden geobserveerd dat LVB-deelnemers tenminste één persoon hebben die ze op meerdere vlakken ondersteuning biedt (c.q. persoon met meerdere beschermende factor stickers).

Vergelijkingen tussen LVB-deelnemers en

niet-LVB-deelnemers

De kwantitatieve (het aantal mensen) en kwalitatieve (het aantal beschermende factoren en het aantal risicofactoren) groepsverschillen zijn onderzocht binnen drie verschillende (sub)systeemen, namelijk (1) de familie, (2) het sociale netwerk buiten de familie, en (3) het totale netwerk. Het formele netwerk kon niet als afzonderlijke variabele vergeleken worden tussen de groepen, omdat de niet-LVB-deelnemers geen hulpverleners op het netwerk hebben getekend.

De groepsverschillen werden middels eenzijdige onafhankelijke t-toetsen onderzocht. Voorafgaand aan de analyses is gecontroleerd of de data voldeden aan de normaliteitsassumptie en de homogeniteit van varianties (Field, 2009). Bij data die niet voldeden aan de normaliteitsassumptie is gebruik gemaakt van een non-parametrische onafhankelijke t-toets: de Mann-Whitney U toets (exact). Binnen enkele variabelen werden één of twee extreem hoge scores geobserveerd. Geen van deze outliers heeft invloed gehad op de statistische uitkomsten. Alle data zijn meegenomen in de analyses.

Vergelijking tussen 30 niet-LVB-deelnemers en

10 LVB-deelnemers

Voor een overzicht van de belangrijkste resultaten zie Tabel 3a.

De familie, het sociale netwerk buiten de familie en het totale netwerk van LVB'ers bestaat uit significant minder mensen dan dat van niet-LVB'ers (middelgrote tot grote effectgroottes, respectievelijk $r = .60$, $r = .75$ en $r = .64$). Deelnemers met LVB hebben significant minder familieleden, minder sociale contacten en minder mensen in het netwerk die ze beschermende factoren bieden (BFP's). Overall ontvangen zij van elk (sub)systeem significant minder beschermende factoren (hoeveelheid) (zie Tabel 3a voor effectgroottes). Er worden geen significante verschillen geobserveerd

met betrekking tot de risicofactoren.

Exploratieve analyses: selectieve vergelijking tussen 10 niet-LVB-deelnemers en 10 LVB-deelnemers

Vanwege verschillen in groepsgrootte, man-vrouw verdeling en leeftijd is met behulp van Case-Control Matching op basis van geslacht en leeftijd een selectie gemaakt van 10 niet-LVB-deelnemers ($N = 10$, gem. leeftijd 22.2 ($SD = 1.81$), 5 jongens) gematcht aan de 10 LVB-deelnemers ($N = 10$, gem. leeftijd 22.5 ($SD = 1.84$), 5 jongens). De vergelijkingen tussen de 10 niet-LVB-deelnemers en 10 LVB-deelnemers leverden dezelfde resultaten als de vergelijking tussen 30 niet-LVB-deelnemers en 10 LVB-deelnemers (effectgroottes variërend van

Tabel 3a. Groepsverschillen in het sociale netwerk tussen niet LVB-deelnemers ($N = 30$) en LVB-deelnemers ($N = 10$): de gemiddelde scores (M) met de bijbehorende standaarddeviaties (SD) van het aantal mensen (kwantitatief), en het aantal Beschermende Factoren en RisicoFactoren (BF en RF; kwalitatief) per (sub)systeem (totaal netwerk, familie en sociaal netwerk buiten de familie).

	Niet-LVB-deelnemers	LVB-deelnemers		
<i>Kwantitatief</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Aantal mensen in familie	24.33 (9.18)***	9.7 (6.6)***	.000	.60
Aantal mensen in sociaal netwerk buiten de familie	21.13 (9.41)***	6.9 (3.2)***	.000	.75
Aantal mensen in totaal netwerk	46.77 (15.78)***	19.3 (7.6)***	.000	.64
<i>Kwalitatief: BF</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Familie				
Aantal familieleden BF	4.33 (2.38)** ¹	2.7 (2.5)** ¹	.006	.37
Hoeveelheid BF	20.97 (8.66)**	10.70 (7.0)**	.001	.29
Sociaal netwerk buiten de familie				
Aantal sociale contacten BF	9.3 (5.03)** ¹	4.8 (1.62)** ¹	.001	.49
Hoeveelheid BF	35.03 (23.44)* ¹	20.8 (15.33)* ¹	.029	.29
Totaal netwerk				
Aantal mensen BF	13.57 (5.91)** ¹	10 (2.5)** ¹	.036	.28
Hoeveelheid BF	56.07 (25.06)** ¹	38.7 (14.65)** ¹	.020	.32
<i>Kwalitatief: RF</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
Totaal netwerk				
Aantal mensen RF	8.93 (6.89)	6.2 (4.67)	.12	.18
Hoeveelheid RF	10.53 (7.24)	11 (8.93)	.87	.00

Noot. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; r = effectgroottes; Analysen met behulp van onafhankelijke t-toetsen.

¹Bij analyses waarbij er niet werd voldaan aan de assumpties werd de analyse uitgevoerd met behulp van de Mann-Whitney U toets.

$r = .40$ tot $r = .77$). Voor een overzicht van de resultaten zie Tabel 3b.

Exploratieve analyses: beschermende factoren en risicofactoren

Op basis van literatuuronderzoek zijn de beschermende factoren (items) opgedeeld in vier typen steun die mensen in het netwerk kunnen

bieden: (1) emotionele ondersteuning: mensen die altijd voor jou klaar staan, (2) sociale ondersteuning en controle: mensen die betrokken zijn, (3) instrumentele ondersteuning: mensen die jou helpen met praktische zaken, en (4) normatieve ondersteuning: mensen die voor jou een voorbeeldfunctie hebben (Baartman, 2010; Bartelink & Verheijden, 2015; Dames &

Tabel 3b. Selectieve vergelijking: 10 van de 30 niet-LVB-deelnemers gematcht aan 10 LVB-deelnemers op basis geslacht en leeftijd. Groepsverschillen met betrekking tot het sociale netwerk: de gemiddelde scores (M) met de bijbehorende standaarddeviaties (SD) van het aantal mensen (kwantitatief) en het aantal Beschermende Factoren en RisicoFactoren (BF en RF; kwalitatief) per (sub)systeem (totaal netwerk, familie en sociaal netwerk buiten de familie).

	Niet-LVB-deelnemers (N = 10)	LVB-deelnemers (N = 10)	<i>p</i>	
Gemiddelde leeftijd (in jaren)	22.2 (1.81)	22.5 (1.84)	<i>ns</i>	
Sekse (% mannen vs. vrouwen)	50% vs. 50%	50% vs. 50%	<i>ns</i>	
Kwantitatief: aantal mensen	M (SD)	M (SD)	<i>p</i>	<i>r</i>
Aantal mensen in familie	22.9 (7.49)***	9.7 (6.6)***	.000	.78
Aantal mensen in sociaal netwerk buiten de familie	23.6 (12.75)**	6.9 (3.2)**	.001	.70
Aantal mensen in totaal netwerk	46.60 (19.46)***	19.3 (7.6)***	.000	.77
Kwalitatief: BF	M (SD)	M (SD)	<i>p</i>	<i>r</i>
Familie				
Aantal familieleden BF	4.8 (2.86)* ¹	2.7 (2.5)* ¹	.019	.52
Hoeveelheid BF	20 (7.08)**	10.70 (7.0)**	.005	.57
Sociaal netwerk buiten de familie				
Aantal sociale contacten BF	9.6 (5.32)**	4.8 (1.62)**	.01	.64
Hoeveelheid BF	41.20 (31.38)*	20.8 (15.33)*	.04	.40
Totaal netwerk				
Aantal mensen BF	14.4 (6.65)*	10 (2.5)*	.038	.50
Hoeveelheid BF	61.2 (34.96)*	38.7 (14.65)*	.043	.47
Kwalitatief: RF	M (SD)	M (SD)	<i>p</i>	<i>r</i>
Totaal netwerk				
Aantal mensen RF	11.1 (7.7)	6.2 (4.67)	.051	.37
Hoeveelheid RF	11.9 (7.74) ¹	11 (8.93) ¹	.342	.00

Noot. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; r = effectgroottes; Analysen met behulp van onafhankelijke t-toetsen. ¹Bij analyses waarbij er niet werd voldaan aan de assumpties werd de analyse uitgevoerd met behulp van de Mann-Whitney *U* toets.

Collot d'Escury, 2015). Vervolgens zijn deze typen steun vergeleken tussen de groepen. Daarnaast zijn groepsverschillen per risicofactor (items) onderzocht. Voor een overzicht van de belangrijkste resultaten zie Tabel 4.

Beschermende factoren

Deelnemers met een LVB ontvangen significant minder 'emotionele en instrumentele ondersteuning' (medium effect, $r = .37$) dan deelnemers zonder een LVB. Ten aanzien van 'sociale ondersteuning en controle' wordt een klein effect geobserveerd ($r = .19$). Vanwege

het kleine effect is gekeken of LVB-deelnemers hier 'goed' wegkomen vanwege de steun vanuit het formele netwerk (=hulpverleners). Een nieuwe variabele werd berekend voor 'sociale ondersteuning en controle' minus de steun vanuit hulpverleners. Als steun vanuit hulpverleners wegvalt ontvangen LVB-deelnemers gemiddeld significant minder 'sociale ondersteuning en controle' ($r = .20$). Er zijn geen verschillen tussen de ontvangen 'normatieve ondersteuning' geconstateerd, ook niet bij het wegvallen steun vanuit de hulpverlening.

Tabel 4. Overzicht per type Beschermende Factor (BF) en per Risicofactor(RF)-item: Gemiddelde scores (M) met de bijbehorende standaarddeviaties (SD)

<i>BF: type ondersteuning</i>	Niet-LVB-deelnemers	LVB-deelnemers	<i>p</i>	<i>r</i>
	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>		
Emotionele ondersteuning	26.67 (15.35)**	16.40 (8.08)**	.008	.37
Sociale ondersteuning en controle	10.7 (6.75)	6.8 (3.23)	.11	.19
Minus steun formele netwerk	10.7 (6.75)*	5.9 (3.7)*	.02	.20
Instrumentele ondersteuning	8 (4.09)*	5.2 (3.23)*	.01	.36
Normatieve ondersteuning	10.37 (5.32)*	10.3 (6.75)*	.37	.05
<i>RF: item-niveau</i>	<i>M (SD)</i>	<i>M (SD)</i>	<i>p</i>	<i>r</i>
1. Financiële problemen	.67 (1.06)	3.2 (5.8)	.115	
2. Zoekt vaak ruzie	.40 (.72)	.7 (.82)	.135	
3. Drugsgebruik (soft en/of harddrugs)	5.67 (6)	3.1 (2.68)	.207	
Drugsgebruik recreatief	5.06 (5.68)**	0 (0)**	.003	.44
Drugsgebruik problematisch	.60 (1.19)***	3.1 (2.68)***	.000	.52
4. Alcoholverslaving	.47 (.77)*	0 (0)*	.035	.22
5. Seksueel grensoverschrijdend gedrag	.17 (.37)	0 (0)	.217	
6. Aanraking met politie en/of justitie	.50 (.81)***	2.4 (1.89)***	.000	.54
7. Werkloos	.67 (.99)*	1.7 (1.64)*	.029	.30
8. Psychiatrisch behandeld	1.7 (1.55)**	.3 (.48)**	.002	.46
9. Slechte invloed op jou	.33 (.96)	.2 (.42)	.474	

Noot. * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$; r = effectgroottes; Groepsverschillen geanalyseerd met Mann-Whitney U toets.

Tabel 5. De 'Buffer': de gemiddelde verschillscore (M) met de bijbehorende standaardafwijking (SD) van de hoeveelheid beschermende factoren minus de hoeveelheid risicofactoren in het totale netwerk.

	Niet LVB-deelnemers (N = 30)	LVB-deelnemers (N = 10)		
	M (SD)	M (SD)	p	r
Buffer incl. hulpverlening	45.56 (23.36)	27.7 (17.89)	.059	.30
Buffer excl. hulpverlening	45.56 (23.36)*	21.1 (19.35)*	.008	.41

Noot. * $p < .05$.

Risicofactoren

Deelnemers zonder een LVB hebben significant meer mensen in hun netwerk die problematisch alcohol gebruiken en er worden meer mensen psychiatrisch behandeld, terwijl LVB-deelnemers significant meer mensen in het netwerk hebben die in aanraking komen met politie of die werkloos zijn.

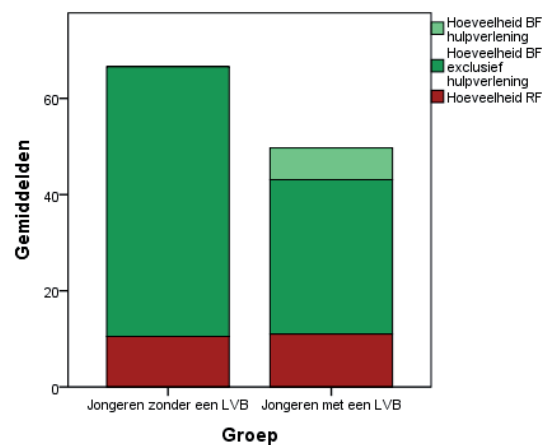
Vanwege de hoge scores op de risicofactor 'drugsgebruik' is dit item geanalyseerd en gecategoriseerd op basis van mate van gebruik: 1) recreatief gebruik: matig drugsgebruik en geen invloed op het dagelijkse leven en 2) problematisch gebruik: grote rol en levert problemen op in het dagelijkse leven (Jellinek, 2016). Recreatief gebruik in het netwerk ligt significant hoger bij niet-LVB-deelnemers, terwijl problematisch gebruik in het netwerk significant vaker voorkomt bij LVB-deelnemers.

Exploratieve analyse: 'buffer sociaal netwerk'

Een nieuwe variabele werd berekend om de 'buffer' van het sociale netwerk te analyseren. De buffer representeert de hoeveelheid beschermende factoren die de deelnemer ontvangt minus de hoeveelheid risicofactoren die in het totale netwerk aanwezig zijn, zie Tabel 5.

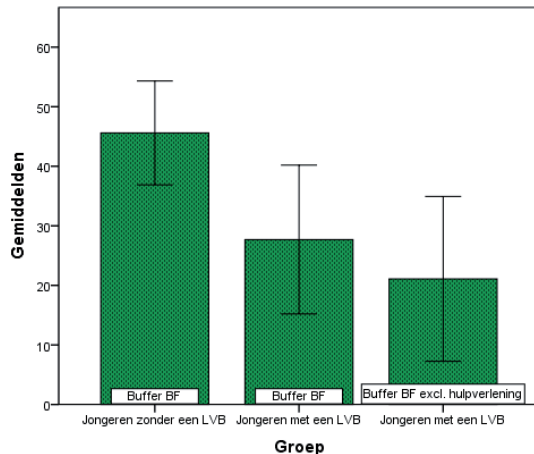
In Figuur 2 kan men zien dat beide groepen evenveel risicofactoren in het netwerk noteren. De hoeveelheid beschermende factoren die resteren na het aftrekken van deze risicofactoren ligt lager bij LVB-deelnemers dan bij deelnemers zonder een LVB. Deze buffer lijkt

nog kleiner voor de LVB-deelnemers op het moment dat steun vanuit de hulpverlening niet wordt meegenomen. In Figuur 3 ziet men de grafische vergelijking tussen deze drie 'buffers'. Deelnemers met een LVB hebben een significant kleinere 'buffer' dan niet-LVB-deelnemers op het moment dat hulpverlening wegvalt (medium effect, $r = .41$), daarmee beschikt



de LVB'er over een kleinere buffer.

Figuur 2. De hoeveelheid beschermende factoren (BF), de hoeveelheid beschermende factoren (BF) vanuit de hulpverlening en de hoeveelheid risicofactoren (RF) in het sociale netwerk van niet-LVB-deelnemers en LVB-deelnemers.



schermende factoren (BF) minus de hoeveelheid risicofactoren in het netwerk van niet-LVB-deelnemers en LVB-deelnemers. Voor de LVB-deelnemers is tevens een buffer berekend exclusief beschermende factoren vanuit de hulpverlening.

Conclusie en Discussie

In deze studie werd de begripsvaliditeit van het Steunogram onderzocht. Dit werd gedaan door (1) het Steunogram te vergelijken met de SAVRY, een instrument dat soortgelijke informatie bevat, en (2) de kwantiteit (het aantal mensen) en de kwaliteit (het aantal beschermende en risicofactoren) van het sociale netwerk te vergelijken tussen LVB-deelnemers en niet-LVB-deelnemers.

Observaties uit het Steunogram komen grotendeels overeen met observaties op de SAVRY. Ten eerste leren deze observaties dat 'Prosociale betrokkenheid' bij LVB-deelnemers doorgaans afwezig is. Ten tweede blijkt uit de SAVRY dat 'Duidelijke ondersteuning door tenminste één prosociale volwassene' bij de minderheid van de LVB'ers aanwezig is (40%). Observaties op het Steunogram leren dat iedere jongere tenminste één prosociale volwassene tekent die hen steun biedt (c.q. een volwassen persoon met meerdere beschermende factor stickers). Echter uit nadere analyse blijken deze steunende figuren grotendeels hulpverleners te zijn. Tot slot wordt 'Duidelijke onder-

steuning door een ander' bij de SAVRY voor iedere LVB'er aanwezig getaxeerd en tekent iedere LVB'er tenminste één persoon op zijn netwerk die meerdere beschermende factor stickers oplevert. Aanvullend op de SAVRY levert het Steunogram informatie over wie de jongere op welke vlakken ondersteuning biedt.

LVB-deelnemers hebben minder mensen in hun netwerk dan niet-LVB-deelnemers. Deelnemers met een LVB hadden minder beschikking over beschermende factoren in het sociale netwerk. Professionals lijken ook hierin een belangrijke rol te spelen. Zodra steun vanuit professionals wegvalt hebben de LVB-deelnemers minder beschermende factoren. Dit benadrukt het belang van het versterken van het netwerk, als de professional wegvalt is er een 'gat' in de hulp en steun die de LVB-jeugdige ontvangt. Deelnemers met een LVB lijken kwetsbaarder voor specifieke risicofactoren in het netwerk, onder andere 'problematisch middelengebruik' en '(ex-)criminele vrienden'. De geobserveerde risico's bij de zowel de LVB-deelnemers als de niet-LVB-deelnemers komen overeen met eerder onderzoek (Bonger Instituut, 2013; Collot d'Escury, 2007; Koolhof et al., 2007; Nabben et al., 2011;).

De resultaten lijken de begripsvaliditeit van het Steunogram te onderbouwen. Met enige voorzichtigheid kunnen we concluderen dat de kwaliteit van het netwerk bij LVB-deelnemers zwakker is dan bij niet-LVB-deelnemers. Het Steunogram toont echter eveneens dat iedere LVB-deelnemer met behulp van het Steunogram op een 'positief saldo' uitkomt (zie Figuur 2 en 3). Ook de LVB-jongeren die op voorhand aangaven niemand te zullen gaan vinden bleken met behulp van het Steunogram – tot hun eigen verassing – steunende personen en kwaliteiten in hun netwerk te hebben.

Opvallend is het gegeven dat niet-LVB-jongvolwassenen aangeven meer mensen in de omgeving te hebben die psychiatrisch worden behandeld. Dit is tegen de verwachting in, psychiatrische problematiek wordt juist bij LVB

vaak als co-morbiditeit gezien (Dekker et al., 2002) en bovendien zou men verwachten dat het vaker in het netwerk voorkomt (denk ook aan multiprobleemgezinnen; Zoon, 2012). Mogelijk dat studenten een ruimere definitie van psychiatrische behandeling hanteren.

Er zijn een aantal kanttekeningen bij het onderzoek te plaatsen. Het aantal LVB-deelnemers ($N = 10$) is aanzienlijk veel kleiner dan het aantal niet-LVB-deelnemers ($N = 30$). Een analyse gebaseerd op voor geslacht en leeftijd gematchte groepen toont echter gelijke resultaten (LVB, $N = 10$ versus niet-LVB, $N = 10$). Een te kleine steekproef veroorzaakt een lage statistische power, hetgeen resultaten oplevert met een te hoge statistische variabiliteit om verschillen tussen de groepen op te pikken (Goodman & Berlin, 1994). Het zorgt voor een lage precisie en de kans op het missen van een effect. Ondanks het kleine aantal (LVB-)deelnemers zijn er op een groot aantal variabelen (sterke) effecten geobserveerd. Hoewel het verschil in groepsgrootte en het aantal (LVB-)deelnemers niet ideaal is, lijken de gegevens robuust genoeg om te mogen vertrouwen.

De onderzochte LVB-deelnemers behoorden tot de groep voormalig dak- en thuisloze jongeren en kampten met complexe, meervoudige problematiek. Er kan sprake zijn van een confound: LVB en bijkomende problematiek versus niet-LVB en geen bijkomende problematiek. De effecten zouden dan gevolg kunnen zijn van verschillen in de bijkomende problematiek. Echter doen verschillen in bijkomende problematiek helaas wel enigszins recht aan de werkelijkheid. In het dagelijks leven is de kans op psychiatrische problematiek, internaliserend en externaliserend probleemgedrag, en antisociaal en delinquent gedrag bij LVB-jongeren aanzienlijk hoger dan bij jongeren met een IQ boven de 85 (Dekker et al., 2002). Eerder onderzoek toonde voor LVB met en LVB zonder problematiek significante groepsverschillen wat betreft de kwantiteit en kwaliteit van het sociale netwerk (Hogewind & Collot d'Escury, 2009). De bijkomende proble-

matiek kan dus wel degelijk een deel van de verschillen verklaren. Om het effect van 'bijkomende problematiek' uit te sluiten zou men in vervolgonderzoek LVB-jongeren zonder bijkomende problematiek moeten vergelijken met niet-LVB-jongeren zonder bijkomende problematiek. Idealiter zou toekomstig onderzoek uit een onderzoeksdesign met vier groepen bestaan, namelijk (1) LVB en niet-LVB-jongeren, (2) en jongeren met en zonder bijkomende problematiek. Het huidige onderzoek is een mooie tussenstap. De kern is echter de vraag of het Steunogram voldoende behulpzaam is om? het netwerk van kwetsbare mensen in case LVB-jongvolwassenen met een dak- of thuisloos verleden mee in beeld te brengen. Toetsen of er verschil is tussen groepen waarbij verschil te verwachten is, is ten behoeve van validatie. Het Steunogram is niet bedoeld om onderscheid tussen groepen te maken.

Het Steunogram toont aan dat het systeem van een LVB-jongere over het geheel genomen kwetsbaarder is dan dat van niet-LVB jongeren. Het Steunogram toont tevens aan dat het netwerk van LVB-jongeren met een kwetsbare achtergrond wel degelijk over beschermende factoren beschikt (Omer & Von Schlippe, 2010). Ook voor de LVB'er was de 'buffer' positief (zie Figuur 2 en 3). Er zijn weliswaar minder mensen in het netwerk die een steun 'sticker' ontvangen, echter steun minus risico blijft (ruim) positief, ook als steun vanuit hulpverlening niet wordt meegenomen. De vraag is of de LVB'er dit zonder de hulp van de professional zelf had geweten. Observaties lijken aan te geven van niet. Hoe moeilijker de doelgroep, hoe moeilijker het lijkt om je netwerk te ontrafelen en steunpilaren te vinden. Samen met de professional inzicht krijgen in wie, hoe en waarmee iemand steun kan bieden levert een belangrijke eerste stap om het netwerk in te kunnen schakelen. Het inschakelen van het netwerk is geen onderdeel van het Steunogram, maar wel een stap waar de LVB-jeugdige hulp bij nodig heeft. Deze stap is mogelijk gemakkelijker wanneer je inspeelt op het verhaal van de jongere zelf en wanneer

het narratief al gedeeld is met de professional, zoals het geval is wanneer gebruik wordt gemaakt van het Steunogram, dat immers gezamenlijk met de professional is opgesteld.

Het Steunogram is naast functioneel steunend (wie, hoe en waarmee) ook letterlijk steunend. Voor alle deelnemers leek het in kaart brengen van het netwerk op zichzelf al versterkend te zijn. Het gevoel ergens bij te horen biedt een sterke beschermende functie. Door als professional autonomie te verlenen en aandachtig te luisteren naar het verhaal van de jongere, zal een jongere zijn eigen verhaal als waardevol ervaren. In de systeemtheoretische benadering wordt het maken van een genogram als verbindend gezien, ook het maken van een Steunogram samen met een professional lijkt een verbindende functie te hebben (Rober, 2002).

Het tekenen van het sociale netwerk levert ten slotte ook nieuwe dynamiek. Ook als een jongere ervoor kiest zijn moeder niet in het netwerk te tekenen of een groot kruis door zijn vader heen te zetten is dit communicatie. Zonder woorden betekent niet zonder waarde (Rober, 2002). Het Steunogram biedt (1) de professional inzicht in verschillende relaties in het netwerk: "Wie ziet de jongere vaak? Welke relaties zijn in welk opzicht risicovol of juist beschermend?", (2) aanknopingspunten om bepaalde onderwerpen bespreekbaar te maken, (3) aanknopingspunten om de jongere te ondersteunen de krachten in het netwerk te benutten, en (4) bij herhaalde afname de mogelijkheid om het effect van een behandeling te meten. Hiermee kan het Steunogram een brug slaan tussen diagnostiek en interventie.

Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat er een basis is gelegd met betrekking tot de (begrips)validering van het Steunogram om het netwerk bij de LVB-doelgroep in kaart te brengen. Professionals lijken een belangrijke schakel voor deze doelgroep om het sociale netwerk in kaart te brengen. Door het inzetten van het Steunogram kan men bijdra-

gen aan het vergroten van de zelfredzaamheid van LVB-jongeren. Zowel jongeren (ook de niet-LVB) als professionals geven aan dat het Steunogram de tijd meer dan waard is.

Literatuurlijst

- Asselt-Goverts, A. E. van, Embregts, P. J. C. M., Hendriks, A. H. C., & Frielink, N. (2010). *Werken met sociale netwerken in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. Nijmegen: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.
- Baartman, H. (2010). Ouderschap en de betekenis van solidariteit om je heen. *Ouderschapskennis*, 13, 182–194.
- Bartelink, C., & Verheijden, E. (2015). *Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen?* Opgehaald van http://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Wat-werkt-publicatie/Watwerkt_Sociaalnetwerkversterken.pdf
- Beer, Y. de (2012). *De kleine gids: Mensen met een licht verstandelijke beperking*. Deventer: Kluwer.
- Bexkens, A. (2013). *Risk-taking in adolescents with mild-to-borderline intellectual disability and/or behavior disorder: An experimental study of cognitive and affective processes* (Proefschrift). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Boering, A., & Collot d'Escury, A. (2016). *Validering van het Steunogram 2.0: Een diagnostisch instrument om het sociale netwerk bij jongeren met een licht verstandelijke beperking in kaart te brengen* (Masterthese). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Bouwman, Y. H. A., Ruiter, C. de, & Scheene, A. H. (2010). Social ties and short-term self-reported delinquent behaviour of personality disordered forensic outpatients. *Legal and Criminological Psychology*, 15, 357–372.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. London, UK: Hogarth Press.
- Carr, A. (2006). *What works with children and adolescents? A critical review of psychological interventions with children, adolescents and their families*. London: Routledge.
- Collot d'Escury, A. M. (2007). Lopen jongeren met een lichte verstandelijke beperking meer kans om in aanraking te komen met justitie? *Kind en*

- Adolescent*, 28, 128–137.
- Collot d'Escury, A., & Boering, A. (2017, April 24). De kracht van het sociale netwerk is niet voor iedereen vanzelfsprekend. *Blind*, 46. Opgehaald van <https://www.ziedaar.nl/article.php?id=535>
- Collot d'Escury, A. M., Dames, J. M., Hogewind, H., & Boering, A. (2017). *Steunogram 2.0: Handleiding voor het in kaart brengen van het sociale netwerk van licht verstandelijk beperkte jongeren (In ontwikkeling)*, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Collot d'Escury, A., & Hengst, E. (2006). Een training in perspectiefnemen en sociale vaardigheden in de praktijk in beeld; Wedden dat het werkt! *Onderzoek en Praktijk*, 4, VOBC-LVG.
- Dam, L. van, & Verhulst, S. (2016). *De JIM-aanpak: Het alternatief voor uithuisplaatsing*. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- Dames, J. M., & Collot d'Escury, A. M. (2015). *Het Steunogram 2.0: In kaart brengen van krachten van het netwerk van licht verstandelijk beperkte jongeren* (Masterthese). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland. Opgehaald van <http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=611368>
- Dekker, M. C., Koot, H. M., Ende, J. van der, & Verhulst, F. C. (2002). Emotional and behavioural problems in children and adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Child and Psychology and Psychiatry*, 43, 1087–1098.
- Evers, A., Lucassen, W., Meijer, R., & Sijtsma, K. (2010). *COTAN Beoordelingssysteem voor de kwaliteit van tests*. Zaandijk: Heijnis & Schipper.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications.
- Geffen, H. van, Nooren, J., & Nouwens, P. (2012). *Maatschappelijke participatie van jongeren met een licht verstandelijke beperking: "De professionele steunstructuur als katalysator"*. Opgehaald 28 juli, 2017: www.yumpu.com/nl/document/view/20539589/de-professionele-steunstructuur-als-katalysator-jong-en-lastig/1.
- Gemeente Amsterdam. (2015). *Dak- en thuisloze jongeren in Amsterdam: Integraal plan van aanpak naar aanleiding van het initiatiefvoorstel 'Geef zwervjongeren een kans in Amsterdam'*. Opgehaald van http://zwervjongeren.nl/wp-content/uploads/2016/03/pva_zwervjongeren-amsterdam_1_0.pdf
- Goodman, S. N., & Berlin, J. A. (1994). The use of predicted confidence intervals when planning experiments and the misuse of power when interpreting results. *Annals of Internal Medicine*, 121(3), 200–206.
- Gunther Moor, B., Leijenhorst, L. van, Rombouts, S. A. R. B., Crone, E. A., & Molen, M. W. van der (2010). Do you like me? Neural correlates of social evaluation and developmental trajectories. *Social Neuroscience*, 5(5–6), 461–482.
- Hirschi, T. (1969). *Causes of delinquency*. Berkeley: University of California press.
- Hogewind, H., & Collot d'Escury, A. M. (2009). *Ontwikkeling en validering van het Steunogram: Een instrument voor interventie en risicotaxatie op basis van het sociale netwerk van een licht verstandelijk gehandicapte zedendelinquente jongeren* (Masterthese). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland. Opgehaald van <http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=346481>
- Holmes, J. (2000). Narrative in psychiatry and psychotherapy: the evidence? *Journal of Medical Ethics*, 26, 92–96.
- Jansen, H., Leeman, M., & Verstegen, D. (2009). *Startdocument kwaliteitskader: Orthopedagogische behandelcentra*. Utrecht: Vereniging Orthopedagogische Behandelcentra en het Landelijk Kenniscentrum LVG (VOBC-LVG).
- Kaal, H. (2013). *Ongewoon moeilijk: Jeugdige delinquenten met een LVB als (voortdurende) bron van zorg*. Den Haag: Boom Lemma.
- Kaal, H. L., Negenman, A. M., Roeleveld, E., & Embregts, P. J. C. M. (2011). *De problematiek van gedetineerden met een lichte verstandelijke beperking in het gevangeniswezen*. Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- King, E., Brown, D., Petch, V., & Wright, A. (2014). Perceptions of support-seeking in young people attending a youth offending team: An interpretative phenomenological analysis. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 19, 7–23.
- Koolhof, R., Loeber, R., Wei, E. H., Pardini, D., & Collot d'Escury, A. M. (2007). Inhibition deficits of serious delinquent boys of low intelligence. *Criminal Behavior and Mental Health*, 17, 5, 274 – 292.
- Lange, A. (2001). *OKIV-R handleiding*. Houten: Bohn

- Stafleu van Loghum.
- Lange, W. de, Westerhof, L., Bruin, E. de, & Windhorst, R. (2014). *De zelfstandigheidsmatrix: Weet wat je meet! Platform VG Haaglanden & MEE Zuid-Holland Noord*. Opgehaald van http://www.aandachtvooriedereen.nl/component?option=com_docman/Itemid,298/gid,854/task,-doc_download/
- Lippold, T., & Burns, J. (2009). Social support and intellectual disabilities: A comparison between social networks of adults with intellectual disability and those with physical disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53, 5, 463-473.
- Lodewijks, H. P. B., Doreleijers, T. A. H., Ruiter, C. de & Wit-Grouls, H. F. de (2003). *Handleiding voor de gestructureerde risicotaxatie van gewelddadig gedrag bij jongeren*. Geautoriseerde Nederlandse vertaling van R. Borum, P. Bartel & A. Forth. (2002). *Manual for the structured assessment of violence risk in youth (SAVRY)*. Tampa: University of South Florida.
- Luborsky, L. (2000). A pattern-setting therapeutic alliance study revisited. *Psychotherapy Research*, 10, 17-29.
- Moonen, X. M. H. (2017). *(H)erkennen en waarderen. Over het (h)erkennen van de noden mensen met licht verstandelijke beperkingen en het bieden van passende ondersteuning* (Oratie). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland. Opgehaald van http://www.kenniscentrumlvb.nl/images/pdf/oratie_Moonen2017.pdf
- Naar-King, S., & Suarez, M. (2011). *Motivational interviewing with adolescents and young adults*. New York: The Guilford Press.
- Nabben, T., Doekhie, J., & Korf, D. J. (2011). *Uit de schaduw: Jongeren en drugs in Amsterdam Zuidoost*. Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Nederlands Jeugdinstituut (NJI). (2017). Instrument: Structured Assessment of Violence Risk in Youth. Opgehaald van [http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Instrumenten/Structured-Assessment-of-Violence-Risk-in-Youth-\(SAVRY\)](http://www.nji.nl/nl/Databank/Databank-Instrumenten/Structured-Assessment-of-Violence-Risk-in-Youth-(SAVRY))
- Nederlands Jeugdinstituut (NJI). (2015). *Factsheet 18+ en dan? Overgang van jongere naar volwassene*. Opgehaald van http://nji.nl/nl/Download-NJI/Factsheet_18_en_dan_Overgang_van_jongere_naar_volwassene.pdf
- Omer, H., & Schlippe, A. von (2010). *Stärke statt macht. Neue autorität in familie, schule und gemeinde*. Göttingen, Du: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Pameijer, N., & Draaisma, N. (2011). *Handelingsgerichte diagnostiek in de jeugdzorg: Een kader voor besluitvorming*. Den Haag: Acco Nederland.
- Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (RSJ) (2011). *Zorg voor ingesloten licht verstandelijk beperkte jongeren: Advies d.d. 6 juni 2011*. Opgehaald van https://www.rsj.nl/binaries/verzend-advies-lvb_tcm26-26584.pdf
- Rapp, S. R., Shukamer, S., Schmidt, S., Naughton, M., & Anderson, R. (2010). Social resourcefulness: its relationship to social support and wellbeing among caregivers of dementia victims. *Aging & Mental Health*, 2, 40-48.
- Regenmortel, T. van (2002). *Empowerment en maatzorg: Een krachtige psychologische kijk op armoede*. Leuven: Uitgeverij Acco.
- Rijn, M. J. van, Teeven, F., & Opstelten, I. W. (2014). *Jeugdwet*. Den Haag: Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. Opgehaald van <http://www.nji.nl/nl/Jeugdwet-publicatie-Staatsblad-14-3-2014.pdf>
- Rober, P. (2002). *Samen in therapie: Gezinstherapie als dialoog*. Den Haag: Acco.
- Schaffer, H. R. (2006). *Social development*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Scott, H. M., & Haverkamp, S. M. (2014). Mental health for people with intellectual disability: The impact of stress and social support. *American Journal on Intellectual and Development Disabilities*, 119, 6, 552-564.
- Ward, A. K., & Day, D. M. (2010). *Criminal predictors and protective factors in a sample of young offenders: Relationship tot offending trajectories*. Final report submitted to the Ministry of Children and Youth Services. Ontario, Canada: Ryerson University.
- Wit, M. de, Moonen, X., & Douma, J. (2011). *Richtlijn effectieve interventies LVB: Aanbevelingen voor het ontwikkelen, aanpassen en uitvoeren van gedragsveranderende interventies voor jeugdigen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: Landelijk Kenniscentrum LVB.
- Witvliet, M., Lier, P. A. C. van, Cuijpers, P., & Koot, H. M. (2009). Testing links between childhood po-

sitive peer relations and externalizing outcomes through a randomized controlled intervention study. *Journal of Clinical Psychology*, 77, 905 – 915.

Zoon, M. (2012). *Kenmerken en oorzaken van een licht verstandelijke beperking*. Opgehaald van http://www.nji.nl/nl/Download-NJi/LVB_Kenmerken_en_oorzaken.pdf

Bijlage 1: Een voorbeeld Steunogram

